

Erik Strange Petersen

FRA "INTERNATIONALE" TIL "SOCIALDEMOKRATISK FORBUND".

Det danske socialdemokratis organisatoriske udvikling 1871-1878

Den følgende redegørelse er et forsøg på at tegne et billede af den organisatoriske udvikling i den tidlige socialistiske arbejderbevægelse i Danmark frem til etableringen af "Socialdemokratisk Forbund", den organisationsform hvorunder den politiske del af bevægelsen slog rod og groede frem til at blive landets største parti.

Artiklen er et første led i en større undersøgelse af den socialdemokratiske arbejderbevægelses fremvækst og holder sig til de organisatoriske rammer inden for den til enhver tid bestående, officielle (eller dominerende) partidannelse. Den almindelige politiske og ideologiske debat inden for bevægelsen såvel som de personlige brydninger vil kun blive berørt for så vidt det betragtes som afgørende for udviklingen af de organisationsmæssige forhold.

DEN INTERNATIONALE ARBEJDERFORENING

Den Louis Pio, der i maj og juli 1871 udsendte to "Socialistiske Blade" og umiddelbart derefter startede ugebladet "Socialisten", indledte sin banebrydende virksomhed med forbløffende få forudsætninger. Efter alle solemærker at dømme, var han i forsommeren 1871 uden nogen form for berøring med de spæde socialistiske strømninger, der kan påvises i Danmark 1860'erne, endsige med den internationale socialisme. Og lige så lidt besad han nogen direkte tilknytning til de eksisterende borgerlige arbejderforeninger for slet ikke at tale om arbejderklassen som sådan. Pios ideologiske udgangspunkt var et meget beskedent andethåndskendskab til den moderne europæiske socialisme og et af Pariserkommunen udløst socialt engagement¹

Men Pios ufærdige ideer ramte et behov i den danske arbejderklasse, og da han selv viste sig i stand til på forbløffende kort tid, dels at tilegne sig et klart og konsistent socialistisk standpunkt via personlige kontakter til Europas toneangivende socialister, dels at bearbejde det i en dansk sammenhæng, blev det muligt for ham at spore en betragtelig del af den gryende danske arbejderbevægelse ind i en med den internationale socialisme snævert forbundet organisation.²

1 Claus Larsen har som den første i "Louis Pio, baggrund og udvikling 1868-71" (i: Årbog for Arbejderbevægelsens Historie 2, 1972) gjort Pios udvikling for 1871 til genstand for en indgående og tilfredsstillende behandling.

2 Pios tidlige kontakter til mænd som Marx, Engels og J. P. Becker har været

Den 23. september 1871 offentliggjordes i "Socialisten" nogle foreløbige love for "*Den internationale Arbejderforening for Danmark*", hvormed den organisatoriske ramme for et landsdækkende socialistisk arbejderparti var lagt. Pio havde på dette tidspunkt fået kontakt med den svage socialistiske tradition i København, hvilket satte sig spor i formålsparagraffen, men ellers var lovene uden organisatoriske forbilleder i Danmark. Til gengæld var påvirkningen fra "1. Internationale" åbenbar, idet lovene havde direkte forlæg i centralstatutterne for de tysksprogede sektioner.³ Men at partiet organiseredes på basis af *faglige* sektioner, var et selvstændigt dansk element, som må tilskrives Pios intuitive og korrekte erkendelse af et stort udækket behov for en fagforeningsmæssig organisering i Danmark.⁴ De foreløbige love blev med en ubetydelig ændring formelt vedtaget i februar konstitution d. 15. oktober 1871 til forbuddet d. 14. august 1873.⁵ I lovene fik partiet følgende struktur.

Den øverste ledelse, centralkomiteen, bestod af en af alle medlemmer valgt bestyrelse (formand, kasserer og sekretær), der skulle være bosiddende i København, samt af 7 kredsformænd, en fra hvert af landets stifter. En hurtig og kraftig ekspansion var forudset, for centralkomiteen kunne om nødvendigt selv supplere sig med kredsformænd, valgt for større provinsbyer eller udsondrede landsdele inden for stiftet. Såvel bestyrelsen som kredsformændene valgtes altså ved urafstemning af alle landets henholdsvis kredsens, medlemmer, der havde stemmepligt. Om muligt var medlemmerne ellers indplaceret i fagvise sektioner på mindst 50 medlemmer, efter lovrevisionen dog 80 medlemmer i København. Flere mindre fag måtte gå sammen, i provinsen evt. alle, indtil de opnåede det fornødne medlemstal. For hvert halvthundrede medlemmer valgtes en sektionsformand, som stod for den lokale forretningsgang og for tovejs

kendt siden retsagen 1872-73, men trods dette er hans socialistiske niveau normalt blevet beskrevet som både svagt og overvejende Lasalle influeret (fx. Lise Togeby: *Var de så røde?* (1968) s. 11). De seneste års omfattende forskning i 70'ernes arbejderbevægelse viser, at begge sider af dette billede må revideres. Se især Søren Federspiels utrykte speciale "*Den danske arbejderbevægelse og internationalismen 1871-78*" (Kbh. 1974).

³Se Niels Finn Christiansen: *National tradition og udenlandsk indflydelse i den tidlige danske arbejderbevægelse* (trykt i den nordiske kongresberetning *Från Medeltid til Välfärdssamhälle* (Uppsala 1976). Kontakten til den tidligste danske socialisme findes udførligt behandlet i Jonna Duen Christensens utrykte speciale "*Fra radikalisme til socialisme*" (Kbh. 1975).

⁴"*Socialistiske Blade II*", s. 13, hvor Pio direkte fremfører, at en dansk afdeling af Internationale i sin indre organisation bør tage de engelske "trådes unions" som forbillede.

⁵Sml. Pios "*Erindringer fra redaktionskontoret og fængslet (1877)*" s. 13. En sammenligning mellem de foreløbige love i "Socialisten" nr. 10 og det på ABA opbevarede, udaterede særtryk af "*Love for den internationale Arbejderforening for Danmark*" viser kun ændringer vedr. sektionsstørrelsen i København og kontingentets størrelse.

kommunikationen via kredsformændene til bestyrelsen. Dertil var sektionsformændene tillagt en kontrollerende myndighed overfor centralkomiteen, idet en trediedel af dem kunne kræve nyvalg til denne.

Enkeltmedlemmer, der ikke havde mulighed for (eller ikke ønskede) at være tilknyttet en sektion stod i direkte forbindelse med centralkomiteen. Denne organisatoriske struktur er et vidnesbyrd om den optimisme, som prægede Pio fra starten. Lokalt viste sektionsopbygningen sig særdeles hensigtsmæssig, men den landsdækkende ledelse kom aldrig til at fungere i praksis. Ikke fordi organisationen var en ramme uden medlemsmæssigt indhold - der var anseelige afdelinger i de østjyske købstæder, der forholdsmæssigt tålte sammenligning med København - men fordi Pio var den eneste, der i "Internationales" levetid var i stand til at varetage en koordinerende ledelse med almindelig anerkendt autoritet. Og en sådan ledelse kom han rent faktisk kun til at udøve i et par måneder af foreningens eksistens.

I efteråret 1871 fungerede Pio anonymt og var ikke kendt i mere end en inderkreds af sektionsformænd. Det var mænd som Harald Brix, de forhenværende missionærer M. A. Sommer og J. C. Berg og - mod slutningen af året - Poul Geleff, der i en større offentligheds øjne tegnede partiet, og hverken deres socialistiske skoling eller deres personlige autoritet i arbejderkredse var imponerende. Dette blev åbenbart under Pios rejse til Geneve (dec. 1871-febr. 1872), hvor en massiv opposition af københavnske sektionsformænd var på nippet til at gennemtrumfe en gennemgribende lovændring. Det var specielt formandens beføjelser, der ønskedes underlagt kontrol af en repræsentativ forsamling, mens kassereren og sekretæren kun ønskedes tillagt en ren funktionærstatus. Argumentationen foregreb i mangt og meget Gimle-kongressens i 1876, og selv om oppositionen var inspireret af en agent provocateur, var den utvivlsomt udtryk for en reel og udbredt utilfredshed i begyndelsen af 1872.⁶ Ved sin tilbagekomst i slutningen af februar lykkedes det imidlertid hurtigt for Pio at overvinde utilfredsheden. Lovene vedtoges uden betydende ændringer, og Pio, Brix og Geleff sejrede ved valget d. 29/2-1/3 til de tre bestyrelsesposter.

I de 9 uger, de fungerede før arrestationen natten før d. 5. maj, lykkedes det ikke at etablere en organisk sammenhængende, landsdækkende ledelse. Kræfterne koncentreredes om "Socialisten",

⁶Oppositionen indeholdt også en næppe uberettiget, kritik af Brix og Geleffs regnskabsførelse. Udviklingen kan følges i en utrykt beretning om forholdene i "Internationale" af befor-dringssektionsformanden L. Jacobsen (ABA, Socialdemokratiets arkiv) s. 10-12. Beretningen var skrevet i forståelse med politidirektør Crone for at sværte bevægelsen og må følgelig anvendes med megen forsigtighed. Men da den var skrevet med offentliggørelse for øje og som udtryk for en skuffet socialists retfærdige harme, er det rimeligt at have tiltro til de konkrete facts, som da også ofte underbygges af andet materiale. Sml. iøvrigt Bertolt: Pionerer (1938) s. 79ff.

der fra d. 2. april udgik som dagblad. Partiets profil tegnedes suverænt af Pio, og bladet var reelt det eneste bindeled til afdelingerne i provinsen, som i praksis kunne føre - og førte - en meget selvstændig politik.⁷

Efter førernes arrestation blev forestillingen om en koordinerende landsledelse endnu mere illusorisk. Kredsformanden for København Stift, Anton Mundberg, skulle efter lovene overtage hvervet som fungerende stormester, men blev fra starten mødt af en udbredt modvilje blandt de københavnske sektionsformænd med cigarmager Würtz i spidsen.⁸ Som følge af dette - og en øjensynlig frygt for at komme til at dele skæbne med de fængslede - trådte Mundberg ud af "Internationale", hvorefter de københavnske sektioner valgte en midlertidig bestyrelse med Carl Würtz som kredsformand (d. 28/5-72).

Denne bestyrelse var og blev et rent københavnsk foretagende og havde selv her store problemer med at holde sammen på organisationen. En ganske betydelig udbrydergruppe konstituerede sig d. 2. september 1872 som "Den internationale Arbejderforenings *provisoriske Afdeling* i København", som bestod til april 1873, og samtidig var der fortsat indre rivninger indenfor moderorganisationen.⁹ Under disse forhold kunne der dårligt blive tale om at håndhæve en landsdækkende ledelse, selv om Würtz var særdeles aktiv, både i skrift og tale. Marts 1873 blev han væltet som formand og afløst af P. C. Johnsen, men netop som man i sommeren 1873 syntes at have fået klinket de personlige modsætninger i København, og i det hele taget havde fået et bedre greb om bevægelsen, forsvandt dens organisatoriske forudsætninger mod forbuddet mod "Internationale" d. 14. august.¹⁰

MELLEM "INTERNATIONALE" OG "CENTRALBESTYRELSEN"

Med forbuddet mod "Internationale" mistede den unge danske arbejderbevægelse sit organisatoriske grundlag for et

⁷Således fastholdt Århus afdelingen, ganske uanfægtet af det officielle omslag i partiets syn på Lars Bjørnbak, sin nære tilknytning til denne.

Hvor lidt den formelle struktur overhovedet kom til at betyde i praksis, får man et tydeligt billede af i "Uddrag af den i Socialistsagen befalede defensørs indlæg for arrestanterne L. Pio, P. Geleff og H. Brix (1873)" s. 16ff og passim.

⁸Se bl.a. "Cigarmager Johan Carl Chr. Würtz's breve til redaktør Angelo Haase" (udg. af Børge Schmidt i Historiske Meddelelser om København, 4. rk. 6 (1959)).

Vanskelighederne skyldtes ikke medlemstilbagegang. Tværtimod synes myndighedernes repression at have haft en ikke ubetydelig tilgang til følge.

⁹Se "Vedtægter for den internationale Arbejderforenings provisoriske Afdeling i København" (særtryk ABA. Socialdemokratiets arkiv). Og adskillige indførsler i "Den internationale Arbejderforenings forhandlingsprotokol" (ABA) mellem 4/9-72 og 10/4-73. Jvf. også Bertolts Pionerer s. 137.

¹⁰Forbindelsen til provinsen var uhyre svag. D. 28/7-72 deltog to jyske kredsformænd, C. C. Kruse fra Århus og J. H. Gronemann fra Horsens i folkemødet i Jægersborg Dyrehave, men herefter er det eneste spor af et egentligt forsøg på at koordinere ledelsen en bevilling til Johnsen i foråret 1873 til en rejse til Fredericia, hvor han skulle møde kredsformændene (Internationales

landsomfattende, socialistisk arbejderparti, og det varede det meste af et år, før et sådant påny var etableret. Men dette til trods må perioden betragtes som fremgangsrig for bevægelsen, for stort set alle de faglige sektioner i "Internationale" reorganiserede sig i løbet af kort tid som fagforeninger - og med den socialistiske målsætning intakt. Hertil kom, at den altovervejende del af de mange nystiftede fagforeninger (uden organisatoriske rødder i "Internationale") også fra starten antog et mere eller mindre umiskendeligt socialistisk præg.¹¹ Den medlemsmæssige basis var således i orden, og når det så længe kneb med at genrejse en effektiv politisk enhedsorganisation, må en stor del af forklaringen søges i den fortsatte, meget repressive interesse, hvormed myndighederne (for-)fulgte bevægelsen. Allerede to dage efter forbuddet mod "Internationale" stiftedes i København "*Den demokratiske Arbejderforening*", der klart var tænkt som og fra starten af alle betragtedes som arvtageren. I sin korte levetid var foreningen dog et rent københavnsk foretagende. På længere sigt havde den blandt sine formål dannelsen af "filialforeninger" i provinsen, men den nåede aldrig længere end til at tilbyde provinsens arbejdere individuelt medlemskab mod erlæggelse af kontingent plus portoudgifter.¹²

En del af provinsens sektioner omdannedes ganske vist til "demokratiske arbejderforeninger", givetvis inspireret af den københavnske, men på lokalt initiativ. Nogen udfarende kraft eller koordination fra København findes der ikke spor af. "Den demokratiske Arbejderforening" tilstræbte ved siden af sin politiske målsætning en virksomhed som fagligt koordinerende forum, men heller ikke på dette område nåede den at få nogen reel betydning. Den forsvandt definitivt i november måned (1873) efter fængslingen af dens formand og udfarende kraft, møbelsnedker Sophus Pihl.¹³ Selv om det forblev på papiret, havde den "demokratiske" lagt op til at kunne afløse "Internationale" på alle felter, og da den sygnede bort, efterlod den ikke alene landets, men også de københavnske socialistiske grupper og fagforeninger uden nogen form for fælles organisation at se hen til. I denne situation stiftede en personkreds med rod i "Internationales" "Blandede Sektion" omkring årsskiftet "*Den socialdemokratiske Forening BRODERBÅNDET*". Et af de erklærede hovedformål var at virke for en fast politisk sammenslutning af hele landets arbejderstand. "Broderbåndet" var i

Forhandlingsprotokol d. 21/4-73).

11Som den lettest tilgængelige oversigt kan henvises til H. Bruun: Fortegnelse over københavnske Fagforeninger 1869-1900 (i P. Engeltoft & H. Jensen: Bidrag til arbejderklassens og arbejderspørgsmålets historie i Danmark (1931), suppleret med Bruuns netop genoptrykte "Den faglige arbejderbevægelse i Danmark" (1938).

12Se "Udkast til love ..." i "Månedssblad for den demokratiske Arbejderforening" nr. I, d. 26/9-73. ABA.

13Jvf. Bertolt: Pionerer s. 143-45. Se også "Højesteretstidende", 18. arg. (1874) s. 26-29.

alle intentioner rent politisk og havde et noget logeagtigt tilsnit.¹⁴ Virksomheden, som "socialpolitisk selskabelig fællesforening", inddrog ingen faglig målsætning og havde ingen gennemslagskraft i de københavnske fagforeninger, der tværtimod betragtede den med megen skepsis (jvf. note 19).

Behovet for koordination dækkede de københavnske fagforeninger indtil videre gennem lejlighedsvisse fællesmøder af formændene (og, en sjælden gang, bestyrelserne). Disse nedsatte den 1. januar 1874 en "*Centralkomité*", der i løbet af foråret tilvejebragte grundlaget for "*De frie Fagforeningers Centralbestyrelse*", som etableredes den 23. maj 1874.¹⁵

"CENTRALBESTYRELSEN"

"Centralbestyrelsens" formål fremgik af det "Manifest", den udsendte i august.¹⁶ Den ville virke henimod dannelsen af et "fast

14"Love for Foreningen "Broderbåndet" (1874). Jvf. Bertolt: Pionerer s. 156f. (ABA, Socialdemokratiets Arkiv, kasse 19).

15I foråret 1874 formaliseredes også et andet betydningsfuldt samarbejde, da 17 københavnske fagforeninger i forbindelse med "Socialistens" fallit "kontraherede" og overtog bladet, som de fra d. 10/5 udgav under navnet "Social-Demokraten" (jvf. Bruun: Den faglige arbejderbevægelse, s. 4190- "Kontrahentforsamlingen", som siden også kom til at rumme provinsfagforeninger, er formelt set denne partiorganisatoriske oversigt uvedkommende, men reelt har den været en af den unge arbejderbevægelses vigtigste organisationer.

16"Manifest fra de frie Fagforeningers Centralbestyrelse i København", august 1874 (ABA, Socialdem. Arkiv, kasse 636). Efter manuskriptets afslutning har jeg på Det kongelige Bibliotek fundet et hidtil ubenyttet tryk (det kendes således ikke af Henry Bruun i Den faglige Arbejderbevægelse) med "Udkast til Centralbestyrelsens Program. Kbh. 1874". Det drejer sig, trods titlen, om Centralkomitéens endelige udkast til organisationens *love*! De tre første paragraffer er dog programlignende og skal her citeres i deres helhed, da de viser en betydelig mere beskeden målsætning for organisationen ved starten på Centralbestyrelsens virksomhed end hidtil antaget. En egentlig udfarende politisk virksomhed er dårligt nok antydnet! Hvad det organisatoriske angår, nødvendiggør lovudkastet ikke ændringer i denne fremstilling.

"Udkast til Centralbestyrelsens Program. Kjøbenhavn 1874.

I kraft af nedenstående love, dannes herved en repræsentation fra alle frie fagforeninger, under navn af Centralbestyrelsen for at muliggøre en fælles samvirken af Danmarks Arbeidsstand.

§ 1.

Centralbestyrelsens formål består i ad streng og lovlig vei at fremme enhver sag, som kan tjene til at forbedre arbeidernes sociale stilling, særlig ved oprettelsen af en fælles Streikekasse (som dog bør have sine særskilte love) samt ved videre at behandle og gennemgå de forslag som fra de enkelte fagforeninger der have indordnet sig under den, måtte tilstilles den, ligesom også ved til foreløbig behandling i fagforeningerne at indbringe sådanne forslag som bestyrelsen selv måtte fremkomme med til fremme for arbejdernes interesser.

§ 2.

Endvidere er det bestyrelsens pligt igjennem foredrag og diskussioner, som ere let tilgængelige for samtlige fagforeningers medlemmer, at fremme oplysningen om arbejdernes økonomiske, laglige og andre interesser, ligesom til enhver tid at gjøre alt for al holde samtlige medlemmer bekendte med hvad der fremkommer i arbeidersagen såvel i ind som i udlandet.

S 3.

socialdemokratisk Arbejderparti over hele Danmark", med en ensartet opbygget organisation og med "Centralbestyrelsen" i København som øverste ledelse af partiets sociale og politiske anliggender. "Vi opfordrer derfor alle Arbejdere til at danne og indtræde i Fagforeninger og slutte sig til os", sluttede manifestet. Den nydannede "Centralbestyrelses" virksomhed begunstigedes af de glimrende økonomiske konjunkturer og af den meget aktive formand, E. W. Klein. Nydannelsen af fagforeninger, der jo udgjorde organisationens medlemsmæssige basis, prioriteredes højt. En række resultatrige arbejdskampe gav den faglige organisationstanke gennemslagskraft i arbejderklassen og medførte en forbløffende vækst, både i antallet af foreninger og af organiserede arbejdere. Og hvad vigtigere var, de fleste nydannede fagforeninger tilsluttede sig den socialdemokratiske bevægelse.¹⁷ Provinsagitationen blev genoptaget med kraft og med relativt gode resultater, især i Østjylland. Men selv om "Centralbestyrelsen" klart og bevidst holdt sig manifestets politiske målsætning for øje, blev kræfterne først og fremmest sat ind på de faglige opgaver. Dette var naturligt, da disse både var påtrængende og løfterige, og hertil kom, at hele centralisationens organiske struktur indebar, at de faglige, og her igen de københavnske spørgsmål måtte komme til at dominere aktiviteten. At dette naturligvis måtte føles utilfredsstillende både blandt de primært politisk engagerede og i provinsen var klart, og det hæmmede således realisationen af et virkeligt sammenhængende, landsomfattende arbejderparti. At partiledelsen udelukkende bestod af københavnske fagforeningsrepræsentanter måtte selvfølgelig i længden forekomme provinsmedlemmerne utilfredsstillende, men det havde sin baggrund i de økonomiske og praktiske vanskeligheder, der var forbundet med at give dem en reel indflydelse på beslutningsprocessen. *"Centralbestyrelsens" love fra 1875* afspejlede en klar erkendelse af problemerne ved såvel den faglige som den geografiske dominans.¹⁸ Man bevægede sig nu bort fra som i manifestet kun at tale om tilsluttede fagforeninger, således at rene politiske foreninger kunne optages i centralisationen, hvilket skete for to københavnske

Endelig er det dens pligt når tid og omstændigheder taler derfor, igjennem hillige småskrifter al arbeide for sammenholdet mellem alle landets arbejdere, for at de, når nødvendigheden byder det, som een mand kunne lægge deres stemme i vægtskålen for opfyldelsen af arbejdernes retfærdige fordringer".

17Ved stiftelsen havde CB tilslutning fra 12 københavnske fagforeninger. På Gimle kongressen to år efter deltog mindst 26 københavnske og 15 provins fagforeninger og 4 hhv. 11 politiske foreninger. Adskillige foreninger var ikke repræsenterede.

18"Udkast til love ..." og "Love for de frie Fagforeningers Centralbestyrelse", begge fra 1875. "Tillæg til Centralbestyrelsens Love", 1876, samt en noget upræcis oversigt over "Forskelligheder mellem "Udkast" og "Love" findes alle i kopi på ABA, Socialdem. Arkiv, kasse 19.

foreningers vedkommende i 1875.¹⁹ "Centralbestyrelsen" bestod af samtlige tilsluttede foreningers formænd samt yderligere én repræsentant for de foreninger, der havde færre end 200 medlemmer. Endvidere kunne de større foreninger udpege endnu en repræsentant pr. følgende 100 medlemmer. Denne bestemmelse gav de helt små foreninger en uforholdsmæssig stor indflydelse, som begrænsedes noget ved en lovrevision i 1876.²⁰ De enkelte foreninger var frit stillet med hensyn til valg af repræsentanter og disses funktionsperiode.

"Centralbestyrelsen" valgte selv sin formand, der havde den afgørende stemme i tilfælde af stemmelighed ved afstemninger. Formanden var iøvrigt overskydende medlem. Han kunne (som det faktisk skete i begge tilfælde) vælges uden for repræsentanternes kreds, men var der blevet valgt en sådan, kunne dennes fagforening have erstattet ham med en anden repræsentant i bestyrelsen. Formanden havde ret til personligt eller ved befuldmægtiget at deltage med taleret i samtlige tilsluttede foreningers interne møder. Endvidere valgte "Centralbestyrelsen" af sin midte 4 mand, der sammen med formanden udgjorde et forretningsudvalg, som dog stort set kun varetog opgaver af mødeforberedende karakter på grund af den samlede bestyrelses høje (ugentlige) mødefrekvens. "Centralbestyrelsen" opfattede sig selv som en ledelse for alle landets socialdemokratiske foreninger, faglige såvel som politiske, og provinsforeningernes indflydelse på organisationen søgtes tilgodeset i lovenes § 24, som foreskrev en repræsentation af samme størrelsesorden som den københavnske via en repræsentant udpeget i den beslægtede københavnske forening. I §§ 25-27 uddybedes denne bestemmelse med pålæg til de repræsenterende foreninger om at holde deres provinsfæller løbende orienteret om arbejdet i "Centralbestyrelsen" og at rådføre sig med dem på forhånd om vigtige spørgsmål, der ønskedes taget op. Provinsforeningerne kunne også selv indgive forslag eller begæringer til behandling gennem deres repræsentanter, og deres formænd kunne, når som helst de var i København, deltage i

¹⁹Man havde oprindelig ikke villet optage den politiske forening "Broderbåndet" uden en forudgående ændring af dennes love. Delte medførte, at "Broderbåndet" i slutningen af 1874 gik op i en nystiftet "Blandet Fagforening", der igen i sommeren 75 gled ind i "Socialdemokratisk Samfund". Sidstnævnte og "Der deutsche socialdemokratische Arbeiterverein in Kopenhagen" blev begge repræsenteret i CB, hvor de dog numerisk set betød forsvindende lidt. Begge foreninger synes på deres højeste at have haft færre end 100 medlemmer. I 1876 optoges også "Den fri kvindelige Forening", som på Gimle havde 150 medlemmer.

²⁰Lovene og Tillægget (som faktisk er en revision) § I, jvf. note 18. Alle tilsluttede foreninger udpegede herefter en repræsentant (som ikke nødvendigvis behøvede at være formanden) og dertil yderligere én pr. påbegyndt 100 medlemmer. (Oprindeligt havde alle fagforeninger uanset størrelse to stemmer, men i forbindelse med den store cigarmagerforening, "Enighedens" optagelse i marts 1875 kom den første differentiering ind i billedet. Hvor beskeden den end var. medførte den dog, at et par af de små foreninger meldte sig ud. Jvf, Bruun: Den faglige arbejderbevægelse, s. 415f.

møderne med fuld stemmeret. At man har været sig den utilfredsstillende provinsrepræsentation fuldt bevidst og søgt at afhjælpe den i muligt omfang, fremgår alene af disse tre uddybende paragraffer, som ikke var medtaget i det oprindelige lovudkast.²¹ Men tydeligst ses det af de i lovene indsatte bestemmelser (§§ 28-31) om afholdelse af en landsomfattende kongres, hvilket overhovedet ikke var forudset i udkastet. Den skulle afholdes årligt, skiftevis i København og i en provinsby. Antallet af delegerede fastsattes efter samme målestok som gjaldt for repræsentanterne i "Centralbestyrelsen", så kongressen var faktisk ikke stort andet end et udvidet bestyrelses møde, som sikrede samtlige provinsforeninger en direkte repræsentation ved samme lejlighed. Udfra en københavnsk synsvinkel var "Centralbestyrelsen" en uhyre demokratisk organisation. Formanden, som kunne opsiges med 14 dages varsel, var til stadighed underlagt forretningsudvalgets kontrol (korrespondancen nævnes eksplicit i lovene) og stod hertil ugentligt til ansvar for sine dispositioner overfor den samlede "Centralbestyrelse". Denne var en stor og flittigt mødende forsamling med en sammensætning, der tog skyldigt hensyn til ønsket om en rimelig repræsentation for såvel "hoveder" som "høveder" (foreninger og medlemmer).²² Der deltog normalt 30-50 repræsentanter i møderne, men af disse var kun et par stykker fra de medlemsmæssigt små, politiske foreninger ("Socialdemokratisk Samfund" og "Der deutsche sozialdemokratische Arbeiterverein in Kopenhagen"), så ved siden af den klare københavnske overvægt var der også fortsat en udtalt faglig dominans, hvilket naturligvis satte sit præg på det praktiske arbejde. Det var især formændenes fortjeneste, at det politiske (hoved-)sigte med centralisationen ikke bare forblev på papiret.²³

21"Tillægget" til lovene fra 1876 viser yderligere lapperier på problemet. Således åbnedes der mulighed for, at fagforeninger i provinsen uden broderforeningen i København direkte kunne indordne sig under CB, og *alle* bestyrelsesmedlemmerne fik nu ret til at deltage i møderne, når de var i København. Fra dette "tillæg" skal det iøvrigt bemærkes, at "Socialdemokratisk Samfund" nu eksplicit nævnes som repræsentationsleddet til C B for provinsens almindelige politiske foreninger.

22I modsætning til på kongressen var stemmerne ikke vægtet efter de repræsenterede foreningers medlemstal. Således var den lille Kurvemagerforening, der på Gimle talte 24 medlemmer, efter lovrevisionen i 1876 berettiget til én repræsentant i CB, mens de 900 bygnings snedkere var berettigede til 8, måske 9 repræsentanter, altså 8-9 gange så mange stemmer for 37 gange så mange medlemmer. Bygningssnedkerne, som havde langt den største, socialistisk sindede fagforening, havde iøvrigt, vel bl.a. af ovennævnte årsag, længe holdt sig tilbage fra centralisationen. De tilsluttede sig først C B i efteråret 1875, da Pio havde overtaget formandsskabet.

23D. 1/7-75 valgtes Pio til formand for CB, men tiltrådte dog først hvervet d. 6/8. CBs første formand, F. W. Klein, fortsatte herefter som sekretær og varetog i praksis en stor del af del daglige arbejde, indtil han blev afskediget d. 18/5-76. Trods degraderingen efter Pios løsladelse synes han længe at have arbejdet godt og loyalt sammen med denne, også som an svarshavende redaktør for "Social Demokraten" (fra 23/10 75 til 20/5-76). At han siden blev en bitter bekæmper af

Da *Louis Pio* efter sin løsladelse i sommeren 1875 overtog formandsposten for "Centralbestyrelsen", var dens svagheder som en politisk og landsdækkende organisation allerede åbenbare - og ikke alene for Pio. Dette var for så vidt en konsekvens af, at den i sit første år havde været en ubetinget succes, en dygtigt ledet organisation, der havde forstået at udnytte de gunstige konjunkturer og sluse de kraftige økonomiske og sociale bevægelser i arbejderklassen ind i en politisk ramme med socialistisk målsætning, mest udpræget i København, men også i nogle af de større provinsbyer. Under de gunstige samfundsøkonomiske betingelser havde man virkelig formået at formidle en forståelse af betydningen af den kollektive optræden og den faglige og klassemæssige solidaritet. Det var primært fagforeninger, man havde op- og udbygget, men det var sket ud fra en klar forståelse af disses opgave som bevidst handlende brændpunkter i arbejderklassens organisation henimod den fuldstændige frigørelses store interesse.²⁴ Man var sig bevægelsens overordnede, samfundsomskabende målsætning fuldt bevidst. Men som følge af organisationens stærke vækst blev dens rammer hurtigt utilstrækkelige. Mens medlemsorganiseringens princip havde sin tydelige rod i "Internationales" faglige sektionsopbygning, savnede man denne organisations handlekraftige, politiske ledelse af en arbejdsdygtig størrelse. "Centralbestyrelsens" handlekraft stod og faldt med formandens autoritet og med de enkelte foreningers ubetingede tillid til hans virksomhed.

Louis Pio havde en enorm autoritet, både i de københavnske fagforeninger og (vel nok i endnu højere grad) i provinsen. Men selv om tilliden til ham var stor, stod det allerede fra efteråret 1875 klart, at dette ikke automatisk betød, at hans forslag og ideer betragtedes som indiskutable eller uanfægtelige. Han måtte argumentere og kæmpe for sine synspunkter, og han måtte gå ind i en seriøs drøftelse af divergerende opfattelser, hvor urimelige de end kunne forekomme ham. I sidste instans beherskede han ganske vist "Centralbestyrelsen" i alle vigtigere politiske spørgsmål, men han stod overfor adskillige repræsentanter, der ved egen politisk og faglig praksis gennem det sidste par år havde udviklet både vilje og evne til at gøre deres personlige opfattelser gældende. Det er dog ikke hensigten her at gå dybt ned i de personlige og politiske brydninger i det socialdemokratiske arbejderparti 1875-76, selv om disse selvfølgelig i høj grad prægede også den

såvel Pio som partiet, er en anden historie.

²⁴Ved at anvende dette ordvalg, hvis sidste linjer er et let omskrevet citat fra den af Marx forfattede og af "1. Internationale" i 1866 vedtagne resolution om fagforeninger (gengivet i Marx: *Lou. pris og profit* (Kbh. 1933), s. 71-73) vil jeg markere min tilslutning til opfattelsen af den tidlige danske arbejderbevægelse som i højere grad marxistisk end lasalleansk influeret. Ikke mindst den organisatoriske opbygning af en fuldt integreret faglig og politisk bevægelse forekommer mig at være et afgørende argument i denne debat. Sml. iøvrigt note 2.

organisatoriske debat, der nåede sit højdepunkt på Gimle kongressen den 6.-8. juni 1876.

"GIMLE KONGRESSEN"

Gimle-kongressen. som fik navn efter det etablissement på Frederiksberg, hvor den afholdtes, betegnes med fuld ret som Det danske Socialdemokratis første kongres. For på Gimle vedtoges det program, som i nogenlunde uændret form forblev gældende under hele partiets opvækst frem til positionen som landets næststørste rigsdagsparti i 1913. Men de organisatoriske love, der samtidig blev vedtaget, fik derimod ikke nogen lang levetid.

Den oprindelige indbydelse til kongressen, fremhævede som dens vigtigste opgaver vedtagelsen af et program og etableringen af internationale, faglige forbindelser.²⁵ At kongressen desuagtet anvendte størsteparten af sin tid på organisationsspørgsmålet og herudover kun akkurat nåede at få vedtaget programmet, var imidlertid ikke noget, der skete på tværs af dagsordenen. For allerede et par uger tidligere havde Pio suppleret sin indbydelse og fremhævet vedtagelsen af "et forslag om en ny organisation af arbejderpartiet, som bedre end hidtil kan samle både købstads- og landarbejdere til et eneste hele", altså påpeget behovet for at få opbygget en effektiv, landsdækkende partiorganisation.²⁶ Behovet for en ny organisation var evident for alle, men derimod viste der sig at være delte meninger om dens indhold.

På den ene side stod "Socialdemokratisk Samfunds" af P. Bjørnsturp forfattede forslag om en rent politisk organisation, baseret på lokale vælgerforeninger i alle landets folketingskredse.²⁷ Forslaget var forfattet allerede i februar og havde været behandlet i et af "Centralbestyrelsen" nedsat udvalg, som forelagde det for kongressen med en stort set positiv vurdering. Dog fandt man det nødvendigt i en overgangsperiode at bibeholde den eksisterende organiseringsmåde.²⁸ Denne velvillige indstilling til trods fik forslaget dog en meget ublid medfart, og fandt kun støtte hos få af de delegerede.²⁹

25Social-Demokraten d. 30/4-76. Spørgsmålet om et internationalt fagligt samarbejde (i første omgang specielt med England) optog Pio meget i 1876. Det nåede ikke at blive behandlet på Gimle, men var hans mærkesag i hele efteråret 76. Trods hans ihærdige anstrengelser strandede forslaget på den engelske fagbevægelses velvillige ligegyldighed. Sagen kan følges i "Månedssblad for det socialdemokratiske Arbejderparti", juli 1876 januar 1877.

26Social Demokraten d. 18/5-76. Men Pio havde næppe forestillet sig, at organisationsspørgsmålet ville beslaglægge hele debatten.

27"Grundrids til en Forfainingsforandring for Socialdemokratiet indenfor det danske Statsområde" (Social Demokraten d. 8/6 76). De direkte kilder til Gimle kongressens forløb er iøvrigt udgivet samlet af H. N. Lahme i "Det danske Socialdemokratis Gimlekongres 1876 (1976), hvortil der i det følgende normalt vil blive henvist.

28Udvalgets formand var Poul Geleff, som imidlertid på kongressen ændrede holdning og undsagde forslaget, jvf. Lahme, anf. værk s. 24

29På begyndelsen af 4. møde besluttedes det med 5407 stemmer at fortsætte

Kongressens altovervejende flertal ønskede at bevare den faglige organisering som partiets medlemsmæssige fundament.³⁰ Der var ingen synderlig modstand mod den i Pios lovforslag indbyggede lokalstruktur, efter hvilken de faglige og politiske foreninger i de større byer skulle danne lokalbestyrelser (med både fagligt koordinerende og lokalpolitiske opgaver). Og der var ligeledes bred tilslutning til den jævnsides etablering af faglige landsforbund inden for alle fag. Hvad den landsdækkende ledelse af partiet angik, var der endvidere enighed om fortsat at lade kongressen med delegerede fra alle landets faglige og politiske foreninger - altså ikke en hierarkisk opbygge repræsentation via lokalbestyrelserne og/eller fagforbundene - være partiets højeste myndighed, og at denne skulle vælge en daglig ledelse af en størrelse og med en myndighed, der ville gøre den effektiv og handlekraftig. Først herefter opstod den større uenighed. Pio ønskede al magt og initiativ lagt i én formands hænder, men havde dog i sit forslag indsat et "opsigtsråd", der kunne gribe ind overfor formanden (eller den iøvrigt rent administrativt fungerende kasserer). 5 af "opsigtsrådets" 9 medlemmer skulle kunne tildele formanden eller kassereren en advarsel, men der krævedes enighed hos hele 7 medlemmer, før der kunne blive tale om at afsætte dem. At Pio dertil ønskede, at 7 af medlemmernes identitet skulle hemmeligholdes mellem kongresserne, satte det ret så udemokratiske element i relief, men er iøvrigt underordnet i denne sammenhæng. Vigtigst er det at bemærke, at "opsigtsrådet" overhovedet ikke blev tillagt nogen form for initiativ vedrørende forretningsførelsen dets opgave var rent kontrollerende.³¹ Straks efter fremlæggelsen så det ud til, at Pios lovforslag havde gode muligheder for at gå nogenlunde uantastet igennem i sin helhed.³² Men i løbet af debatten blev forslaget "monarkiske" tendens så åbenbar, at selv Pios mest hengivne tilhængere (heriblandt de jyske delegerede, som - næppe med urette forventede større genlyd for provinsens synspunkter hos en magtfuldkommen Pio end i en københavnsk domineret bestyrelse) fandt det svært at fastholde deres ubetingede støtte. Efter afvisningen af "Socialdemokratisk Samfunds" oplæg blev modpolen til Pios forslag et af Anton Mundberg fremsat ændringsforslag om en kongresvalgt bestyrelse på 5 mand, der selv konstituerede sig med en formand.³³ Dette princip fandt Pio til

forhandlingerne udfra Pios lovforslag. Bjørnstrups fik 802 stemmer (Lahme s. 27).
30Følgende gennemgang bygger på Pios "Udkast til love ..." og på mødereferaterne, begge dele publiceret i Social Demokraten d. 8.-10. juni 1876 og gengivet hos Lahme.

31Pios lovudkast, § 7, jvf. Lahme s. 7.

32Kongressens andet møde, jvf. Lahme s. 12ff. Specielt kan det bemærkes, at dirigenten C. C. Andersen anbefalede lovforslaget til vedtagelse (s. 14). På 5. møde havde han ændret opfattelse vedr. § 7. men fastholdt iøvrigt sin tilslutning (s. 32).

33Af kongresreferatet fremgår det, at Bjørnstrup havde stillet et betydeligt mere

gengæld oligarkisk, men trods hans udtalte modvilje fik ændringsforslaget dog næsten en trediedel af de afgivne stemmer.³⁴ Den endeligt vedtagne formulering var et kompromis, fremsat af den afgjort Pio-venlige bygningssnedkerformand, C. Forsberg, som søgte at tilgodese oppositionen på en for Pio acceptabel måde. Formanden skulle vælges særskilt af kongressen som partiets daglige forretningsfører (og til at erstatte ham under forfald valgtes derefter en viceformand). Dette betød altså, at formandens autoritet, som Pio havde ønsket det, kom til at udgå direkte fra kongressen. Men det centrale var, at lovenes § 7 foreskrev valget af en *bestyrelse* med 5 københavnske og 4 provinsmedlemmer, der ikke alene skulle varetage de af Pio foreslåede "opsigtsråd"-funktioner, men også var tillagt forslagsret og vetoet i vigtigere anliggender, som altid på forhånd *skulle* forelægges bestyrelsen (mundtligt eller skriftligt). Hermed havde man fundet en løsning, der både skulle kunne opfylde de demokratiske principper, løse provinsens repræsentationsproblemer og under fornuftige samarbejdsforhold - sikre en hurtig og effektiv forretningsgang, bygget op omkring en formand med betydelige beføjelser (der skulle fortsat 7 bestyrelsesmedlemmer til at afsætte ham). På denne baggrund måtte Pios meget nærtagende reaktion efter kongressen overraske. Han havde ganske vist ikke fået den uindskrænkede formandsmyndighed, han havde forestillet sig, men han havde under alle omstændigheder fået betydelig større magt og indflydelse, end han formelt set havde haft i "Centralbestyrelsen". Dertil havde han fået en massiv personlig tillidserklæring ved det enstemmige formandsvalg, og - ikke mindre væsentligt - en nyvalgt bestyrelse med 7 åbenbare tilhængere og kun to, ikke synderligt rabiate kritikere.³⁵ Disse to, P. Holm og Chr. Hørdum, havde været meget aktive i debatten om § 7's formulering og insisteret på, at problemet virkeligt blev gennemdrøftet, før det blev sat under afstemning. Men deres holdning var principiel, og det er ikke berettiget som i de socialdemokratiske partihistorier at betragte dem som ledendetalsmænd for en egentlig opposition mod Pio på dette tidspunkt.³⁶ kongressens mest udpræget oppositionelle

"demokratisk" ændringsforslag om et "råd på 15 medlemmer" (Lahme s. 31), men dette synes at have været helt uden gennemslagskraft.

34Nemlig 1780 mod 4124, jvf. Lahme s. 30.

35De 9 var (med stemmetallene i parentes): P. Holm (4100). Chr. Hørdum (3783), J. F. Giessing (3084), P. C. Johnsen (2148) og Jaquette Liljencrantz (1527), alle fra København. Provsmedlemmerne blev Georg Bliesmann - Århus (4579), Hans Jørgen Nielsen - Fredericia (3989), R. P. Svendsen - Århus (2617) og H. Jensen - Horsens (2564). Se Social-Demokraten d. 10/6-76, da Lahme ikke gengiver valgresultaterne.

36Således Bertolt i "En bygning vi rejser I" (1954) s. 88 og C. E. Jensen i "Socialdemokratiets Århundrede II" (1904) s. 289. Sidstnævnte inddrager endog C. C. Andersen i denne oppositions ledelse, sml. note 32. Grunden til denne alm. vurdering er formentlig en tilbageslutning kombineret med Pios vrede opgør i artiklen "Kongressens udfald" i Social-Demokraten d. 10/6 (Lahme s. 41 f), hvor han i anden række kritiserede Holm og Hørdum. Men på det

skikkelse, P. Bjørnstrup, blev ved valget til den iøvrigt politisk betydningsløse kassererpost slået af en tro Pio tilhænger, smedeformanden T. Thomsen, og den stærkt kritiske Anton Mundberg drev det kun til en revisorpost, selv om han også forsøgte sig som bestyrelseskandidat.³⁷ Kongressen havde afsløret en revne i den helt ubetingede tilslutning til partiets førstemand, men det var Pio selv, der fortolkede den som et personligt nederlag. Ingen nok så oppositionel modstander ville i sommeren 1876 have vovet at drage den samme konklusion, for Pios position var fortsat formidabel, og hans formelle magt var større end nogensinde.

MELLEM "GIMLE" OG "KØBMAGERGADE"

Det er som sagt den organisationsmæssige udvikling, der er emnet for denne artikel, og ovenstående politiske vurdering af Gimlekongressens udfald er her kun givet som et led i forklaringen på, at den nye struktur ikke blev effektiv. Pios entusiasme i formandseembedet havde fået et knæk, og den blev gradvist mindre, selv om han på ingen måde kunne hævdes at forsømme sine forpligtigelser. Han koncentrerede hele sin energi om nogle få mærkesager såsom den faglige forbindelse til England og udvandringssagen³⁸ - og så selvfølgelig om den embedet formelt set uvedkommende ledelse af "Social-Demokraten". Men f.eks. byggesagen, opførelsen af en forsamlingsbygning, som han selv i "Månedssbladets" oktobernummer fremdrog som partiets væsentligste opgave, gjorde han ikke meget for. Det er ikke stedet her at fremdrage de mangfoldige elementer, der indgik i Pios beslutning om at smide tøjlerne, først ved nedlæggelsen af formandshvervet ved udgangen af februar, siden ved "flugten til Amerika" tre uger efter. Men så vidt man kan bedømme mødereferaterne, havde forholdet til bestyrelsen ikke voldt vanskeligheder. Og her blev Holms og Hørdums position endda

første møde i den nye bestyrelse beklagede han, at artiklen kunne give det indtryk, at han slog dem i hartkorn med Bjørnstrup og Mundberg (Soc.-Dem. d. 14/6-76). Og i de senere bestyrelsesreferater, der offentliggjordes i "Månedssblad for det socialdemokratiske Arbejderparti", kan man ikke spore uoverensstemmelser i det første halve år. Endnu et indicium, der peger i retning af et uproblematisk forhold, kan anføres. På det første bestyrelsesmøde d. 12/6 uddybede Pio sin kritik af den vedtagne § 7 (om bestyrelsens sammensætning og beføjelser). Han hævdede, at den bl.a. manglede en indledende sætning: "formanden har den øverste ledelse af partiet". Denne alt andet end uskyldige sætning (med Gimle debatten in mente) fandtes ikke i de i Social Demokraten d. 10/6 offentliggjorte love, men den blev indsat i den udgave af lovene, som bragtes i det nye "Månedssblads" første nummer. Dette kan kun være sket med bestyrelsens billigelse.

Men det er rimeligt at konstatere, at Holm og Hørdum allerede på Gimle havde et selvstændigt og jordnært forhold til Pio.

37Soc. Dem. d. 10/6 76. jvf. note 35. Ved bestyrelsesvalget blev Mundberg 3. suppleant (efter C. C. Andersen og Adam Petersen) med 1338 stemmer.

38Se "Månedssbladet" juni 1876 februar 1877. Også Pios initiativ til et fornyet internationalt, socialistisk samarbejde, i første omgang gennem etableringen af et dataindsamlende og formidlende bureau, bør fremhæves.

reelt stærkere, end det var forventet, for provinsmedlemmerne kom faktisk aldrig til at deltage i møderne.³⁹

Den grundlæggende forklaring på såvel Pios som partiets nedtur fra efteråret 1876 må søges i den økonomiske krise, der fra samme tid ramte Danmark med fatale følger for den unge arbejderbevægelse. Fagbevægelsen havde været det altafgørende grundlag for socialdemokratiets fremvækst og fremgang i årene før. For flertallet af partiets medlemmer havde det været den fremgangsrige kamp vedrørende løn, arbejdstid og kår, der havde skabt den begyndende socialistiske bevidsthed og tilslutning. Da det økonomiske tilbageslag satte ind, viste bevidstheden sig for spæd til at kunne bære bevægelsen usvækket igennem. Og hos de mere bevidste svigtede ofte den økonomiske formåen. Netop som man troede at have nået et tilstrækkeligt økonomisk grundlag for en landsdækkende organisation, smuldrede det simpelt hen bort. Gimle-kongressens organisatoriske struktur stillede relativt store økonomiske krav, hvad angik lønnede parti- og fagforeningsfunktionærer og udgifter til diæter, rejsepenge og tabt arbejdsfortjeneste for tillidsmændene - samt naturligvis de almindelige udgifter til administration og agitation. Og bevægelsen krævede betydelig mere af sine tilhængere end de ordinære kontingenter til fagforening og parti: abonnement på "Social-Demokraten" (og måske "Ravnen"), éntre ved de utallige møder og fester, pålignede og frivillige bidrag til såvel almindelige strejkefonds som igangværende arbejdsconflikter (og der støttedes på tværs af fag og kommune, ja endog landegrænser), aktietegning i forsamlingshusbyggeriet og bidrag til allehånde andre gode, socialistiske formål, f.eks. de hyppige indsamlinger til fordel for politisk fængslede partifæller og deres familier. Selv under de gode konjunkturer havde en arbejder med familie ikke haft meget at give af, og nu satte krisen ind med stigende arbejdsløshed og løntryk. Til denne økonomiske svækkelse kom så Louis Pios og Poul Geleffs flugtlignende bortrejse i marts 1877. Den umiddelbare, bevidsthedsmæssige betydning heraf kan næppe overvurderes, men man må heller ikke overse de nye økonomiske problemer, som umiddelbart fulgte. Pio havde gennem sit "Centraltrykkeri" projekt formøblet en stor del af bevægelsens aktiver og efterladt blandt andre forsamlingsbygningsselskabet og bygningssnedkernes og cigarmagernes fagforeninger med store værdiløse fordringer. Og hertil kom, at driften af "Social Demokraten" nu også begyndte at kræve tilskud.

Da Pio nedlagde sit formandshverv i slutningen af februar, kunne den af Gimle-kongressen valgte viceformand, Poul Geleff, overtage hans hverv, men at de begge kunne forsvinde inden næste kongres

39Snd. note 36. Ved det første møde d. 12/6 deltog H. Jensen, Horsens, men næste gang, der kom jyder til stede, var på det ekstraordinære 2 dages mode d. 18.-19. april 1877 om konsekvenserne af Pios og Geleffs bortrejse (Månedsbladet, maj 77).

var ikke forudset. Som rimeligt var, påtog hovedbestyrelsen sig ledelsen indtil en ny kongres kunne afholdes og udpegede Chr. Hørdum til midlertidig "forretningsfører". Samtidig udpegede "Social-Demokratens" kontrahentforsamling ham til en tilsvarende stilling (som "ekspedient") ved avisen. Begge titler var tydeligt valgt for at betone en ren funktionærstatus, men reelt blev Hørdum hurtigt den toneangivende person i en inderkreds, som også rummede P. Holm, C. C. Andersen. P. Bjørnstrup og Anton Mundberg. Ganske vist fungerede hovedbestyrelsen formelt, men reelt blev den uarbejdsdygtig som følge af personlige og geografiske meningsforskelle.⁴⁰ Det var noget af en urias-post, som Hørdum og hans meningsfæller påtog sig at administrere, da Pios og Geleffs bratte forsvinden med et slag accentuerede og mangedoblede de alvorlige vanskeligheder, som bevægelsen allerede befandt sig i. Store økonomiske vanskeligheder for partiet og bladet måtte overvindes, den kraftige borgerlige offensiv mod bevægelsen måtte imødegås, og der måtte af-stikkes en politisk og taktisk kurs, der kunne fastholde den danske arbejderbevægelse i en socialistisk enhedsorganisation.⁴¹

"KØBMAGERGADE KONGRESSEN"

Ingen af disse opgaver var løst, da partiet indkaldte til sin 2. Kongres d. 1.-4. juli 1877 - langt fra. Økonomien var på nulpunktet (eller snarere under), de enkelte foreningers medlemstilbagegang alvorlig og adskilligt foreninger havde trukket sig ud af organisationen. Forsåvidt må det betragtes som imponerende, at det overhovedet lykkedes at gennemføre kongressen.⁴² I forhold til Gimle var tilbagegangen i antallet af repræsenterede foreninger og medlemmer uhyggelig. Ved Gimle-kongressen var repræsenteret

40Af de 9 HB medlemmer (jvf. note 35) rejste Giessing hurtigt til USA for at deltage i Pios-Kansas koloni, H. J. Nielsen nedlagde sit mandat i utilfredshed med Hørdums linje, de 3 øvrige provinsmedlemmer fortsatte formelt, men var reelt uden synderlig indflydelse eller viden om forretningerne. Af de tilbageblevne 4 københavnere deltog Jaquette Liljencrantz sjældent, dels p.g.a. sygdom, dels fordi hun tydeligvis var splittet mellem sine "pionistiske", politiske sympatier og sin vrede over den økonomiske og følelsesmæssige behandling, Pio havde givet hende.

Mellem P. C. Johnsen på den ene side og Holm og Hørdum på den anden kom det i løbet af foråret til alvorlige politiske og personlige modsætninger, som i sidste instans må have medført, at Johnsen nedlagde sit mandat (se b.l.a. hovedbestyrelsesreferaterne i "Månedssbladet" og J. Liljencrantz: Louis Pios færd (1877)). For Johnsens mandatnedlæggelse haves ikke direkte belæg, men han deltog i afstemningerne på Købmagergadekongressen, hvad H B medlemmerne iøvrigt ikke gjorde.

41Termerne "socialistisk" og "socialdemokratisk" benyttedes temmelig vilkårligt, som i 1870'erne. Indholdsmæssigt har man næppe tillagt dem den store forskel, selv om ordet "socialdemokratisk" nok blev indført for at give bevægelsen et mere "stuefæhigt" navn i datidens forfatningskæmpende samfund.

42Kongressen skulle ifølge vedtagelse på Gimle have været afholdt i Århus. Århus og Horsens foreningerne havde accepteret, at den flyttedes, men Fredericia protesterede og boycottede kongressen.

mindst 56 foreninger med mere end 6200 medlemmer, i Kobmagergade kun nogleogtyve med o. 2250 medlemmer, altså kun lidt over 1/3 for begge kategoriers vedkommende.⁴³ Disse tal belyser organisationens tilbagegang, men de må ikke betragtes som et udtryk for den socialdemokratiske arbejderbevægelses samlede størrelse i sommeren 1877. Mange fortsat socialistisk sindede foreninger havde trukket sig ud eller holdt sig borte fra kongressen p.g.a. utilfredshed eller af andre grunde.⁴⁴ De 37 personer, som deltog i forhandlingerne, udgjorde en uhyre heterogen forsamling, hvor intet spørgsmål på forhånd kunne påregne et sikkert flertal. Politisk set er det muligt at udskille to hovedtendenser, nemlig Hørdum kredsens "moderate" eller "grundlovsværnende" overfor en "radikal" med cigarmager P. C. Johnsen i spidsen, men kun et mindretal af kongresdeltagerne lod sig med sikkerhed placere i en bestemt bås. Standpunkterne og konstellationerne skiftede fra sag til sag, og der var forsåvidt tale om en om ikke fordomsfri, så dog åben debat, hvor argumenterne kunne flytte adskillige stemmer.⁴⁵ Den politiske side af kongressen ligger udenfor denne artikels rammer, men det er dog rimeligt at konstatere, at Pio i sommeren 1877 langt fra betragtedes som den store skurk i partiet. De "radikale" københavnere og flertallet af de provinsdelegerede fremholdt hans rene socialistiske politik overfor "Hørdum-klikens" moderation og maskepi med "Det forenede Venstre" og anklagede denne klike for at have chikaneret Pio bort. Dette afviste den nye ledelse naturligvis, men deres kritik af Pio blev fremført temmelig blødt. Deres stærkeste argument var hans enevoldstendenser og den hemmelige og uforberedte afrejse, men de savnede det uimodsigelige bevis på hans uvederhæftighed og forrædderi, som de først sidst på året fik i hænde med Geleffs "rene skære sandhed" om politibestikkelsen.⁴⁶ Anklagerne mod Pio og Geleff blev derfor

43Social Demokratens referat af Gimle kongressen indledtes med en (ganske vist lidt mangelfuld) fortegnelse over de repræsenterede foreninger og deres medlemstal (jvf. Lahme s. 4f). En sådan savnes for Købmagergade-kongressen, men af de samlede referater (S D, d. 3.-10. juli 1877) fremgår, at ialt 28 delegerede fra lidt færre foreninger repræsenterede ialt 2242 medlemmer. Udover disse 28 deltog 9 tillidsmænd (FIB medlemmer, kasserer og revisorer) i debatten uden stemmeret.

44Fx. Fredericia-foreningerne (jvf. note 42) og landets største fagforening. Bygningssnedkernes, som allerede i marts 1877 havde forladt organisationen (Forhandlingsprot. for Bygningssnedkerne d. 21., 27. og 28 marts 77).

Ialt 49 foreninger, heraf 17 i provinsen, havde været berettiget til at deltage (Månedssbladet, juni 1877 - tillæget). Af disse var enkelte forsvundet, og en del var så medlemsmæssigt og/eller økonomisk svage, at de ikke var i stand til at sende en repræsentant.

45I ugen før kongressen havde en kreds, som betegnede sig som "Pios Venner", holdt et møde med deltagelse af 150 personer, og dagen før, d. 30/6-77, udkom første nummer af ugebladet "Den Radikale", (udgivet af "Frihedsvener" og redigeret af P. C. Johnsen) med en stærk fordømmelse af Hørdum kredsens politiske linje. Adskillige af de delegerede tilhørte på forhånd denne kreds.

46P. Geleff: Den rene skære sandhed om Louis Pio og mig selv (1877) blev udgivet af Hørdum o. 1. okt. J. Liljencrantz var indtil da den eneste, som åbent

ført frem i ret så urbane former.

Udgangspunktet for den organisatoriske debat blev et af en kreds omkring P. Bjørnstrup indgivet forslag til en ny organisation, som i store træk støttedes af den fungerende partiledelse.⁴⁷ Udkastet blev udsat for megen kritik og blev gennemgribende ændret både verbalt og indholdsmæssigt, men trods dette var de nye love i hovedsagen en sejr for Hørdums linje, ikke mindst fordi de ved den endelige, samlede afstemning blev vedtaget med alle stemmer mod én. På to væsentlige områder havde Hørdum-fløjen sat sine synspunkter igennem. Det mest iøjnefaldende brud med 1876-strukturen var indførelsen af en kollektiv ledelse. Den nye struktur kom overhovedet ikke til at indeholde et formandsembede. Mellem de årlige kongresser skulle ledelsen kollektivt varetages af en 12 mand stor "centralbestyrelse". Denne skulle selv vælge en forretningsfører og en kasserer, men disse fik kun tillagt rent administrative funktioner, og valgene gjaldt ovenikøbet kun for henholdsvis én og tre måneder af gangen. 6 centralbestyrelsesmedlemmer kunne suspendere forretningsføreren med øjeblikks varsel, så enhver mulighed for, at han kunne vokse sig for stærk i embedet, skulle være udelukket.

Muligheden af, at "centralbestyrelsen" kunne udvikle sig til et 12-mands despoti, var også forudset og begrænsedes på forhånd, idet den forpligtedes til at indkalde en repræsentant fra samtlige tilsluttede foreninger til drøftelse af - og afstemning om - sager af mere indgribende betydning.⁴⁸ En ny Pio var helt og aldeles udelukket efter disse bestemmelser, som gik langt ud over de mest demokratiske forslag på Gimle-kongressen.

Hørdum-fløjens anden sejr (som siden skulle vise sig dyrekøbt) var, at man fastholdt en centraliseret ledelse af et landsdækkende parti, selv om kongressens flertal på et tidspunkt syntes stemt for en deling i en jysk-fynsk og en sjællandsk lolland-falstersk afdeling. Og ikke alene bevarede man enhedspræget, man øgede Københavns indflydelse.

Baggrunden for de nye bestemmelser om centralbestyrelsens sammensætning var en almindelig erkendelse af det økonomisk og praktisk umulige i at holde jævnlige møder i en bestyrelse med både københavnske og provinsmedlemmer.⁴⁹ Den nye løsning, hvor man lod hele kongressen vælge 9 af bestyrelsesmedlemmerne for derefter at overlade valget af de sidste tre til de provinsdelegerede alene, indebar imidlertid en klar svækkelse af provinsens reelle

havde anklaget Pio for økonomisk uvederhæftighed, men hendes anklager var for bitre og personlige til at kunne overbevise Pios tilhængere (Jvf. note 40).

47Det var kun et yderst snævet flertal, som gik ind for at tage forslaget som udgangspunkt, 1235 stemmer mod 1007 (Social Demokraten d. 5/7-77).

Forslaget er trykt i Månedsbladets juni nr. som nr. 1.

48Sidstnævnte bestemmelse var dog ikke efter Hørdum-fløjens ønske, men et udslag af kongressens overvejende tilslutning til en fortsat integrering af det faglige og politiske.

49Dette havde tydelig vist sig i det forløbne år. jvf. note 39.

indflydelsesmuligheder. For der kunne kun stemmes på københavnere, og det, at centralbestyrelsen samtidig blev ledelse for den københavnske afdeling, måtte også svække tilliden til den som en landsdækkende, "over lokal" ledelse. Provinsens forholdsmæssige repræsentation i ledelsen var blevet nedsat fra 4/9 til 1/4 og altså ovenikøbet blevet indirekte, d.v.s. igen lagt i hænderne på personer uden direkte kendskab til de lokale forhold. På baggrund af den til tider meget hårde tone mellem århusianerne og en del af københavnernes er det overraskende, at denne bestemmelse blev vedtaget enstemmigt, og bestyrelsesvalget dagen efter viste da også, hvor skrøbelig enigheden var.

De provinsdelegerede valgte som deres repræsentanter de tre mest markerede "radikale" kritikere af Hørdum-kredsen, P. C. Johnsen, bager Tøppervien og Jaquette Liljencrantz, men med en tvivlsom, formel begrundelse blev valget af sidstnævnte underkendt, hvorefter de to århusianske murere, R. Thomsen og F. Sørensen udvandrede med et "Bruddet er sket".⁵⁰

Denne begivenhed beskrives normalt som et ret ubetydeligt intermezzo, som en første manifestation fra en lille gruppe kroniske kværvulanter af "pionistisk" tilsnit.⁵¹ At provinsen herefter overhovedet ikke deltog i samarbejdet, bemærkes næppe i de socialdemokratiske partihistorier, som også giver et alt for unuanceret og beskedent billede af den københavnske oppositions styrke i eftersommeren 1877.⁵² Det, der skete, var et regulært brud, som på mindre end en måned havde halveret den nye centralbestyrelses medlemsmæssige grundlag. Kimen til sprængningen af partiet lå der naturligvis før kongressen, og den fortsatte økonomiske krise forstærkede virkningen, men det er et faktum, at så godt som hele den organiserede arbejderbevægelse i provinsen forlod partiet og sammen med en relativt talstærk københavnsk opposition dannede et konkurrerende "Socialistisk Foreningsforbund" i august 1877.⁵³ Dette parti, som snart efter

⁵⁰Se mødeforberet i Social Demokraten d. 10/7 77 og i "Den Radikale" d. 21/7-77.

⁵¹Således Bertolt i En bygning vi rejser, I (1954) s. 99f og 1221" og Borgbjerg i Socialdemokratiets Århundrede. II (1904) s. 321.

⁵²Johnsen og sandsynligvis også Tøppervien - nedlagde kort efter mandatet efter to stormfulde møder i Centralbestyrelsen (se Johnsen: Til mine partifæller i Provinsen. Den Radikale d. 21/7 77 og referatet i Social Demokraten d. 18/7-77. Henry Bruun har i "Den faglige Arbejderbevægelse" s. 275 bemærket problematikken København/provins, men gør ivotrigt ikke meget ud af den. Jonna Duch Christensen har som den første leveret en mere nuanceret og spændende tolkning, i hvilken hun vurderer bruddet udfra både en principiel politisk og en geografisk modsætning (Fra radikalisme til socialisme, utrykt speciale. Kbh. 1975, s. 1030).

⁵³Straks efter kongressen dannedes i København "Det radikale socialistiske Forbund" med "Den Radikale" som organ, I slutningen af august omdannedes det til et føderativt landsforbund "Det socialistiske Foreningsforbund" med Hans Jørgen Nielsen, Fredericia, som formand. Da "Den Radikale" gik ind i slutn. af sept., udgav forbundet ugebladet "Fremad", med den gamle socialistiske pioner,

betegnede som "det jyske socialistiske parti", holdt vel højest et par år og blev næppe særlig stort eller særlig aktivt, men det rummede 1870'ernes jyske kærneområder, i det mindste Århus og Fredericia, og disse genoptog først kontakten med København 5-6 år senere.

ET PARTI I DØDSKAMP

Ved starten på Købmagergade-kongressen havde Hørdum-kredsen luftet tanken om at reorganisere partiet på et rent politisk grundlag, men havde frafaldet standpunktet uden sværds slag, da et flertal af de delegerede ønskede en fortsat integrering af den faglige og politiske virksomhed.⁵⁴ Den nye struktur fastholdt derfor den faglige organisering, men alligevel var det i Købmagergade, at kimen blev lagt til det skelsættende brud på partiets organisatoriske praksis, som lå bag dannelsen af "Socialdemokratisk Forbund".

Købmagergade-kongressens love var et forsøg på at tilpasse Gimle kongressens for optimistiske organisationsstruktur til de barske realiteter i 1877. Men kongressens udfald, sprængningen af partiet, gjorde, at også de nye love var utidssvarende fra starten. Den nye centralbestyrelse fik kun København som arbejdsområde, og selv der mistede den grebet om de fleste foreninger.⁵⁵ Men på sommeren 1877 var der kun 12 foreninger tilbage af de 32 københavnske (og 17 provinsforeninger), der havde været berettiget til at deltage i kongressen.⁵⁶ Man havde en organisatorisk ramme, men man havde dårligt nok en københavnsk afdeling at putte i den.

Fagforeningerne gik ikke som sådan ind i den "radikale" partidannelse. De forlod simpelthen den organiserede, politiske arbejderbevægelse. Og herigennem fik Bjørnstrups og "Socialdemokratisk Samfunds" gamle tanker om en rent politisk partiorganisation en fornyet og nu reel aktualitet. Da de blev fremsat på Gimle-kongressen, indebar de, at man umiddelbart skulle skippe over 5000 partimedlemmer, 5/6 af hele den organiserede medlemsskare, nemlig de fagligt organiserede. Selv om det forudsattes, at en del af disse ville indmelde sig i de nye politiske vælgerforeninger, ville man dog have mistet grebet om mængder af organiserede arbejdere, og det på et tidspunkt, da man syntes at have overvundet "socialistforskrækkelsen" blandt

typograf R. Foltmar som redaktør. Lovene er aftrykt i "Fremads" 3 første nr. "Fremad" gik ind efter 9 nr., og herefter synes den østlige forbundsafdeling (København og øerne) fuldstændigt at have indstillet sin virksomhed (dec. 1877). mens den jyske fortsatte (om det jyske parti se Bruun, anf. værk s. 3621").
54Jvf. referatet af 2. og 3. møde. Social Demokraten d. 4. 5. juli 77.
55Udviklingen kan følges i fagforeningernes mødereferater i Social Demokraten. Bl.a. udtrådte en af bevægelsens mest aktive og politisk "mindede" fagforeninger. Smedenes og Maskinarbejdernes, straks efter kongressen (S D d. 7/8 77).
56S D d. 12/9 77 (Mødet i Phønix). Siden udtrådte også Bødkerforeningen (S D d. 2/10 77) og Snedker og Stølmagernes fagforening (S D d. 31/10 77). mens Tobaksarbejderforbundet Enigheden efter nogen diskussion besluttede at forblive under Centralbestyrelsen til december (S D d. 31/10 77).

arbejderne.

På vej ind i krisens anden vinter så det anderledes ud. Der var faktisk ikke særlig mange fagligt organiserede medlemmer at miste ved at opgive fagforeningerne som umiddelbart fungerende, socialdemokratiske foreninger. Tværtimod opfattedes det politiske tilhørsforhold nu ofte som direkte belastende på fagforeningernes evne til at fastholde (endsige øge) organisationsprocenten.⁵⁷ Den 30. august 1877 bragte "Social-Demokraten" et af Anton Mundberg forfattet opgør med den radikale tradition og praksis, som han mente fortsat prægede partiet. I denne pjece-lange artikel skrev han bl.a.: "Skal det socialdemokratiske parti kunne vedblive at bestå, og skal fagforeningerne kunne komme til at trives og til at udrette noget nyttigt, må den nuværende partiorganisation omordnes. Fagforeningerne må blive et og det socialdemokratiske parti noget andet".

Selv om Mundberg i øvrigt afslørede en så farveløs moderation, at han umiddelbart efter blev fyret fra sin stilling på bladet, var det umuligt for centralbestyrelsen at være uenig i denne konklusion. Partiets basis var simpelthen ved at forsvinde. Hvis Socialdemokratiet fortsat skulle bestå, måtte det reorganiseres, og som tingene havde udviklet sig, var det umuligt at fastholde det faglige grundlag. I efteråret afholdtes en række ikke særligt velbesøgte møder om spørgsmålet i de københavnske fagforeninger. Den 6. januar 1878 blev et nedsat udvalgs "Udkast til love for Det socialdemokratiske Forbund" offentliggjort i "Social-Demokraten". Den 12. februar vedtog et velbesøgt møde lovene med nogle for organisationsstrukturen uvæsentlige ændringer.⁵⁸ "*Socialdemokratisk Forbund*" var hermed en realitet.

Lovene afspejlede dels en erkendelse af, at man umiddelbart kun kunne udrette noget i København, dels at man på længere sigt håbede at blive et landsomspændende forbund af lokale afdelinger - hvis indre organisatoriske forhold man eksplicit (og klogeligt) afstod fra at blande sig i. Hovedformålene var i øvrigt at tilvejebringe en agitationsfond, at udfolde en mundtlig og skriftlig agitation for de socialdemokratiske principper og at opstille kandidater til folketings og kommunalvalg. Forbundets 9 mands bestyrelse skulle have sæde i København (og tillige være bestyrelse for den københavnske afdeling). Den valgte selv en forretningsfører udaf sin midte. Valg af bestyrelse skulle efter forudgående kandidatopstilling via "Social Demokraten" ske ved urafsteming blandt samtlige medlemmer af Forbundet.

I denne organisatoriske ramme overvintrede og overlevede det danske socialdemokrati de næste tre år.⁵⁹ Først da de økonomiske

⁵⁷ Adskillige af de udtrådte foreninger fastholdt dog en klar socialistisk indstilling, fx. Smedene.

⁵⁸ Mødereferat i S D d. 14/2-78. Se også Socialdemokratisk Forbunds Forhandlingsprotokol, A BA.

⁵⁹ Forbundet kom gældfrit til verden, fordi man fuldt bevidst *ikke* dannede det

konjunkturer vendte i begyndelsen af 1880'erne, fik "Socialdemokratisk Forbund" en udfarende kraft og betydning. Indtil da var det såvel medlemsmæssigt som aktivitetsmæssigt at ligne med de diskussionsklubagtige foreninger "Broderbåndet" og "Socialdemokratisk Samfund" med ikke meget over 50 trofaste medlemmer.⁶⁰ De ting af betydning, der overhovedet foregik i den danske arbejderbevægelse i disse lavpunktsår (opførelsen af forsamlingsbygningen i Rømersgade, opretholdelsen af "Social-Demokraten", og af de skrantende fagforeninger), skete ikke i Forbundets regi. Når dette overhovedet overlevede, skyldtes det, at dets kærne udgjordes af de samme mænd, som iøvrigt var involveret i alle sider af den københavnske arbejderbevægelse. Mænd som Hørdum, Holm, C. C. Andersen, P. Knudsen og en halv snes andre. Det var disse personers fortjeneste, at arbejderklassen, da den begyndte at komme til kræfter efter krisen, ikke skulle begynde fra grunden påny, men straks kunne vende sig imod et socialistisk principprogram, en politisk organisation, en fagforeningsmæssig tradition, et dagblad - og i København endog en forsamlingsbygning.

LITTERATUR OG KILDER

Nedenstående liste rummer kun det i noterne direkte refererede materiale. Litteratur- og kildegrundlaget for artiklen er langt større, men de givne henvisninger skulle udgøre et tilstrækkeligt belæg for den foreliggende undersøgelse, og jeg har ikke ønsket at belaste den med flere noter end nødvendigt.

1. Utrykt materiale på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv (ABA).

a. Arkivalier:

Socialdemokratiets Arkiv (SDs arkiv)

Forhandlingsprotokol for den internationale Arbejderforening i København. 1872-73. Forhandlingsprotokol for Bygningssnedkernes Forening. 1872-77. Socialdemokratisk Forbund.

som en direkte afløser for Centralstyrelsen. Denne fortsatte formelt sin eksistens i et par måneder, for den gik konkurs (se Jesper Jarmbæk: Reorganiseringen af Socialdemokratiet. Socialdemokratisk Forbund 1878-90. Utrykt speciale, Kbh. 1972, s. 11).

60"Socialdemokratisk Forbunds kassebog 1878-80" er bevaret på ABA. De uensartede posteringer af indmeldesesgebyrer, kontingenter og restancer gør det umuligt at opstille en præcis medlemsoversigt, men tendensen er tydelig. Fra starten indmeldte 199 personer sig. og i sommeren 78 toppede man med små 250 medlemmer. Så begyndte nedturen, og ved udgangen af 1878 var der næppe mere end 125-150 betalende medlemmer. I 1879 pegede kontingentindbetalingerne på et medlemsgennemsnit på knap 125 - med faldende tendens, og i 1880 lå gennemsnittet lige under 100. Disse tal dækker over betydelig større bevægelser i medlemsskaren. Der sker hele tiden nyindmeldinger. men fra august 78 altså til stadighed flere slettelser p.gr.a. restance. Alt i alt kan den stabile medlemskreds næppe have udgjort mere end 50-75 personer.

Forhandlingsprotokol. 1878-1885. Socialdemokratisk Forbund.
Kassebog. 1878-80.

b. Specialer:

Jonna Duch Christensen: Fra radikalisme til socialisme. Den danske arbejdervægelse fra ca.1865-1876 med særligt henblik på forholdet til Venstre-grupperne. Kbh. 1975.

Søren Federspiel: Den danske arbejderbevægelse og internationalismen 1871-1878. Kbh. 1974.

Jesper Jarmbæk: Reorganiseringen af Socialdemokratiet.
Socialdemokratisk Forbund 1878-1890. Kbh. 1972.

2. Samtidige tryk af love, vedtægter o.l. (På Det kongelige Bibliotek og/eller i SDs arkiv, ABA)

Love for den internationale Arbejderforening for Danmark. U.å., men fra 1872. Der findes også en udateret udgave fra 1871.

Vedtægter for den internationale Arbejderforenings provisoriske Afdeling i København. U.å., men sept. 1872.

Love for Foreningen BRODERBÅNDFT. 1874.

Udkast til Centralbeslyrelsens Program. 1874.

Manifest fra de frie Fagforeningers Centralbestyrelse i København. Aug. 1874.

Udkast til Love for de Frie Fagforeningers Centralbestyrelse. 1875.

Love for de frie Fagforeningers Centralbestyrelse. 1875.

Tillæg til Centralbestyrelsens Love. 1876.

Endvidere er flere benyttede love og udkast offentliggjort i nedenstående blade.

3. Samtidige aviser og tidsskrifter.

Fremad. Socialdemokratisk Ugeblad. Nr. 1-9. 1877.

Højesterelstidende. 18. arg. 1874.

Månedssblad for den demokratiske Arbejderforening. Nr. 1. 1873.

Månedssblad for det socialdemokratiske Arbejderparti. Juli 1876-juni 1877.

Den Radikale. Socialdemokratisk Ugeblad. Nr. 1-13. 1877.

Social Demokraten (S D). 1874-78.

Socialisten (Soc.). 1871-74.

Socialistiske Blade i tvangfri hefter. I-II 1871. (genoptrykt ved Kurt Luchau Nielsen 1974)

4. Trykt litteratur.

Oluf Bertolt: Pionerer. Mændene fra halvfjerdsernes arbejderbevægelse. Kbh. 1938.

Oluf Bertolt. Ernst Christiansen og Poul Hansen: En bygning vi rejser. I. Kbh. 1954.

Henry Bruun: Fortegnelse over de københavnske fagforeninger 1869-1900. I P. Engelstoft og H.Jensen: Bidrag til arbejderklassens og arbejderspørgsmålets historie i Danmark fra 1864 til 1900. Kbh.

1931.

Henry Bruun: Den faglige arbejderbevægelse i Danmark indtil år 1900. Første del til ca. 1880. Kbh. 1938 (genoptrykt 1977).

Niels Finn Christiansen: National tradition og udenlandsk indflydelse i den tidlige danske arbejderbevægelse. I: Från medeltid till välfärdssamhälle. Nordiske historikermøtet i Uppsala 1974. Uppsala 1976.

Poul Geleff: Den rene skære sandhed om Louis Pio og mig selv. Kbh. 1877.

C. E. Jensen og F. J. Borgbjerg: Socialdemokratiets Århundrede. II. Kbh. 1904.

Hans Norbert Lahme (udg.): Det danske Socialdemokratis Gimle Kongres 1876. Odense 1976.

Claus Larsen: Louis Pio. baggrund og udvikling 1868-1871. I Årbog for Arbejderbevægelses Historie 2, 1972.

J. Liljencrantz: Louis Pios færd mod J. L., fremstillet af hende selv. Kbh. 1877.

Karl Marx: Løn, pris og profit. Kbh. 1933 (med "Internationales" fagforeningsresolution fra 1866).

Louis Pio: Erindringer fra redaktionskontoret og fængslet. Kbh. 1877.

Børge Schmidt (udg.): Cigarmager Johan Carl Chr. Würtz's breve til redaktør Angelo Haase. I: Historiske Meddelelser om København, 4. rk., 6. bd., 1959.

Lise Togeby (udg.): Var de så røde? Kbh. 1968.

Uddrag af den i Socialistsagen befalede defensurs indlæg for arrestanterne L. Pio, P. Geleff og H. Brix. Kbh. 1873.